



FAN, TA'LIM VA AMALIYOT INTEGRATSIYASI

ISSN: 2181-1776

Farangiza Kurbanova ¹

¹ Samarqand Davlat universiteti, e-mail: farangizakurbanova@gmail.com.

INTERFERENSIYANI VUJUDGA KELTIRUVCHI INTRALINGVISTIK VA EKSTRALINGVISTIK FAKTORLAR

Annotatsiya. Maqolada inerferensiyani vujudga keltiruvchi faktorlar tahlil qilinadi. Bilingvlar nutqida ishlatiladigan soʻzlarning ifoda va mazmun plani koʻrib chiqiladi. Interferensiyaning semantik va stilistik aspektlari haqida ham fikrlar yuritiladi.

ИНТРАЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ И ЭКСТРАЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ ФАКТОРЫ ОБРАЗОВАНИЯ ИНТЕРФЕРЕНЦИИ

Аннотация. В данной статье изучаются сущность и типы явления интерференции, причины их возникновения, а также анализируется связь интерференции и изучения иностранных языков.

INTRALINGUISTIC AND EXTRALINGUISTIC FACTORS OF INTERFERENCE

Annotation. In this article, studied the nature and types of phenomenon of interference, the causes of their occurrence, and analysis of connection the connection between interference and the study of foreign languages.

Kalit soʻzlar: Tillararo interferensiya, ikki tillilik, ichki interferensiya, tashqi interferensiya, fonetik, interferensiya va chet tillarni oʻrganish.

Ключевые слова: Межязыковая интерференция, двуязычие, внутренняя интерференция, внешняя интерференция, интерференции и изучение иностранных языков.

Key words: Interlingua interference, bilingualism, internal interference, external interference, interference and study of foreign languages.

Kirish. Tildagi prospektiv maqsad kontakt jarayonini qamrab olgan. Vizual va audial proporsiya til va nutq uchun xizmat qiladi. Tilda qoʻllaniladigan birliklarni motivatsiyalashda paradigmalardan foydalaniladi. Bu esa, oʻz navbatida insonga nutq jarayoniga mnemonik soʻzlarni taqdim etadi. Shu oʻrinda L.Vittengenshtyenning (Ludwig Wittgenstein) “Mening ona tilim chegarasi bu mening dunyoyim chegarasini biladiradi”¹ fikrlarini keltirish mumkin. Til vaqt va vaziyatga konseptual tarzda yondashadi. Nutqda soʻzlar konstruksiyasi davrdan davrga oʻtganda bir muncha oʻzgarib boradi. Til jamoa uchun xizmat qiladi. Bashariyat yashasagina til tadrijiy mukammallasha oladi. Tilni diaxron, sinxron va panxaron oʻrganish etimonlarning qoʻllanish koʻlamini belgilab berishida keng yoʻl ochib beradi. Kishilarning eng muhim aloqa vastasi boʻlgan tilni har tomonlama oʻrganib chiqsakkina, yuzaga kelishi mumkin boʻlgan oʻzaro dilemmani bartaraf etgan boʻlar edik.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Sharqda bu masala qadimdan oʻrganilgan boʻlib, Abu Ali Ibn Sino, Beruniy Farobiy, xususan, Mahmud Koshgʻariy, Mahmud Zamahshariy, Alisher Navoiy va boshqalarning ijodlarida bilingvizm masalalari haqida fikr-mulohazalar mavjudligini kuzatish mumkin. Masalan, Mahmud Koshgʻariyning XI asrda yozilgan, “Devonu lugʻotit turk” asari turkiy va oʻzga tillarni oʻrganish uchun grammatik qoʻllanma, etnografik, tarixiy,

¹Виттгенштейн Л. Логико-философский трактат. М., 1957. С. 8

geografik, folklor materiali hamdir. U turkiy tillarning fonetik va grammatik xususiyatlarini, turk, o‘g‘uz va qipchoq shevalari materiallari asosida qiyoslaydi.²

Mahmud Zamahshariyning “Muqaddimat-ul adab” asari o‘sha davrda arab tilining iste’molda bo‘lgan barcha so‘zlar, iboralarini qamrab olib, ularning ma’nolari, etimologiyasi yetarli darajada keng sharhlanadi. Unda fors, chig‘atoy, o‘zbek, chig‘atoy (o‘zbek), mo‘g‘ul, turk tillariga doir ma’lumotlar ham berilgan. Uning “Muqaddim ul-adab” asarida, fors, o‘zbek va mo‘g‘ul xos leksemalar qiyoslangan.³

Mahmudxo‘ja Behbudiyning “Til masalasi” sarvlahali maqolasida “...kelar hozirlanayluk o‘tgan zamon uchun emas”, degan jumllarini o‘qiymiz: - “Biz turkistoniylarga turkiy arabiy, forsiy, va rusiy bilmoq lozimdur, turkiy ya’ni o‘zbekni sababi shulki, – deydi Behbudiy, – Turkiston ahlining aksari o‘zbeki so‘zlashur. Forsiy bo‘lsa, madrasa va udabo tilidur. Barcha madrasalarga she’riy va diniy kitoblar arabiy... Bu qoida, ya’ni dars kitobi arabiy, muallim - turkiy, tahrir-u tarjimoni forsiyligi hiyla ajibdur. Turkistonda qadimdan beri bu uch til joriydur”⁴

Ko‘rib turibmizki, interferensiya hodisasini bilish va o‘rganish tarixdan boshlangan. Demak, yurtimiz hududida ikki tillilik o‘zning tarixiylik mezoniga ega. Samarqand shahri aholisi nutqida o‘zbek va tojik tilining interferensiya hodisasi lingvomadaniy shakllanib bo‘ldi. Tahlilimizni o‘zbek tilshunosligida bilingvizim bilan shug‘ullangan tilshunoslar bilan davom ettiramiz.

O‘zbek va tojik bilinvizimi bo‘yicha A.K.Borovkov, K.Yusupov, H.G‘ulomov, D.Ishondadayev, M.Mirzayev, R.Rahmatova, B.Jabborov, R.Hidirov, M.Zokirov, S.Zokirova singari tilshunoslar shug‘ullanishgan.⁵

²Дадабоев Х. «Девону луғотит турк»нинг тил хусусиятлари. – Тошкент, 2017. –Б. 6-40

³ Jo‘rayev Sh. Bilingvizim sharoitida tojik va o‘zbek tillarining leksik sathdagi o‘zaro aloqalari. –Samarqand, 2018. B.11

⁴Бехбудий М. Танланган асарлар. –Тошкент: Маърифат, 1999. – Б. 122

⁵Боровков А.К. Таджикско – узбекское двуязычие. –Москва, 1952; Гулямов Х. Узбекского таджикские языковые связи. –Ташкент: Фан, 1983; Юсупов К. Ўзбек ва тожик тилларининг ўзаро таъсири. – Тошкент: Фан, 1974; Ишондадаев Д. Некоторое особенности словообразования в таджикских и узбекских говорах Наманганих группы райёнов (К проблема таджикского в узбекского языкового взаимоотношение). Автореф. дисс... канд. филол. наук. – Ташкент, 1967; Мирзаев М. Ўзбек тилининг Бухоро гуруҳ шевалари. –

Tadqiqot metodologiyasi. Adresat yoki adresant nutqida interferensiya hodisaning yuzaga kelishi o‘rganilayotgan til uchun anomal aksentuatsiyani keltirib chiqarish ehtimoli bor. Ikki tillilikni yuzaga chiqaradigan faktorlarga lingvistik tavsiflash va qiyosiy tahlil usullarida yondashsak.

Tahlil va natijalar. Tilni tilshunoslik fani o‘rganadi. Uning uch tarmog‘i mavjud:

1. Ekstralingvistika (ekstra – tashqi, lingvistika – tilga xos) tildan tashqarida, ammo bevosita til bilan bog‘liq xususiyatlarni o‘rganadi. Ekstralingvistika quyidagi tarmoqlarga ajaraladi:



“O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi”da “Sotsiolingvistika (lot. *soctios* – *jamiyat va lingvistika*) – tilshunoslik, sotsiologiya (jamiyatshunoslik), ijtimoiy psixologiya, etnografiya fanlari tutashmasida rivojlanuvchi va tilning ijtimoiy tabiati, uning ijtimoiy vazifalari, ijtimoiy omillarning tilga ta’sir ko‘rsatish mexanizimi hamda tilning jamiyat hayotida tutgan o‘rni bilan bog‘liq ko‘plab muammolarni o‘raguvchu ijtimoiy-nazariy soha”⁶ deb ta’rif beriladi.

Тошкент: Фан, 1969; Ражабова Р. Сопоставительный анализ лексических единиц таджикского и узбекского языков в условиях взаимодействия. Дисс... канд. филол. наук. –Душанбе, 2007; Джаборов Б. Номинации значений свойства в таджикском и узбекском языках. Дисс... канд. филол. наук. –Хўжанд, 2009; Хидиров Р. Лексические изменения таджикского и узбекского языков конца XX - начала XXI веков. Дисс... канд. филол. наук. –Хўжанд, 2009; Зокиров М. Лингвистик интерференция ва унинг ўзбек-тожик билингвизмида намоён бўлиши. Филол. фан. номз.... дисс. автореф. –Тошкент, 2007; Зокирова С. Тиллар тадқиқида контрастив лингвистика илмий парадигмасининг ўрни. Филологияфанлари бўйча фалсафа доктори (PhD)дисс... автореф.– Фарғона, 2018

⁶ O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi. 8-jild. –Toshkent, 2004. 26-bet.

Metalingvistika – bunda til va tafakkur, tilning mazmun tomoni, nutq faoliyati, til birliklarining matn va sharoit bilan aloqasi o‘rganiladi.

2. Intralingvistika (intra – ichki, lingvistika – tilga xos) tilning ichki tizimini, uning birliklari kategoriyalari, tilning fonologik, leksikologik va grammatik qurilishini o‘rganadi.

3. Komparativistika tillarni qiyosiy tarzda o‘rganadi.

Tillar va madaniyatlarning o‘zaro ta’siri ularning bir-birini boyitish shaklida yuz berishi bilan birga tillar o‘rtasidagi o‘zaro aloqaning sof mental-lingvistik tarafdin xarakterlanadigan tomonlari ham ko‘zga tashlanadi. Bulardan biri interferensiya hodisasidir. Interferensiya ikki va undan ortiq tilni yaxshi o‘zlashtirgan bilingvlar hamda til o‘rganayotganlarning og‘zaki va yozma nutqida til me‘yorlaridan og‘ish yoki ma‘lum bir tilga xos fonetik, leksik, grammatik va frazeologik xususiyatlarni boshqa bir tilning materialiga avtomatik ko‘chirgan holda so‘zlash holatlaridir. Interferensiya hodisasining yuzaga chiqaruvchi faktorlardan biri bu tilshunoslikning ekstralingvistik tarmog‘idir.

Til – ijtimoy hodisa. U jamiyat bilan birga yashaydi va rivojlanib boradi. Globallushuv jarayonida ayniqsa, bir til emas balki bir necha tilga bo‘lgan ehtiyoj oshdi. Interferensiyaning yuzaga chiqishida esa, sotsiolingvistikaning o‘rni muhim hisoblanadi. Tilni jamiyatdan alohida o‘rganib bo‘lmaydi. Chunki u jamoaning mahsuli. XXI asr til taraqqiyotida bir muncha evrilishlarga sabab bo‘lmoqda. Tilimizga shiddat bilan kirib kelayotgan chet so‘zlar insoniyat ongida saqlanib qolmoqda. Samarqand ko‘p millatli shahar. Bu yerda sostisolingvistik muhit spontan tarzda o‘zgarib turadi. Sotsiolingvistik tilning ijtimoy tabiatini yoritishda *tarixiylik, hayotiylik, me‘yoriylik, hududiylik* kabi qator mezonlarga amal qiladi. Buni biz Samarqand shahridagi uch til misolida ko‘rib chiqamiz.

Tahlilimizni interferensiyaning yuzaga chiqaruvchi faktor, ekstralingvistik tarmqolaridan biri sotsiolingvistikaning mezoni bo‘lgan tarixiyliklikdan boshlaymiz.

O‘zbek va tojik xalqlari o‘rtasidagi aloqalar qadimiy bo‘lib, jumladan uning ilk ildizlari miloddan avval VII-VI asrlarda Ahamoniylar va Qang‘ davlatida esa miloddan avval III-II asrlarda boshlangan.

Shuningdek, tojikistonlik tarixchi olim B.G‘.G‘afurov ta’kidlashicha, bu tarix miloddan avvalgi davrlar bilan bog‘langan. Ayniqsa, milodiy VI asrlardan boshlab, bu ikki xalq bilingvizimi holati yanada kuchaygan. Ana shunday tillarning qadimiy bilingvizim holatidagi xususiyatlarini o‘rganish ham ancha oldin boshlangan.⁷

Interferensiyaning yuzaga kelishida hayotiylik mezonini ham ko‘rib o‘tsak. Til kommunikativ aloqa vositasi hisoblanadi. U o‘zaro diskursda verbal va noverbal tarzda informatsiyani uzatadi. Til hayotiylikni yo‘qotsa, o‘lik tilga aylanib qoladi. Ba‘zan o‘lik tillar qaytadan tirik tilga aylanishi mumkin, degan fikr ham mavjud va buning isboti sifatida ivrit tilini misol qilib keltirishimiz mumkin. Bu qarashni nisbiy deb baholash kerak.⁸ Shahrimiz hududida faol qo‘llanuvchi tillardan rus, o‘zbek va tojik tillarining interferensiya hodisasiga uchrashi va bilingv nutqidagi kamchiliklarga bu mezon ham to‘g‘ri keladi. Chunki nafaqat bugun balki o‘tgan yillar misolida ham ko‘rish mumkinki, so‘nggi yillarda aholi nutqida bu tillar faol qo‘llanilmoqda. Kommunikatsiya faol bo‘lsa-da, tillar aralashuvi ham undan ham jadalroq kechmoqda. Buni biz bilingvlarning nutqidan ko‘rishimiz mumkin.

Ko‘ramiz: N.ismli bilingv – millati tojik, Samarqand shahrida istiqomat qiladi. Kommunikatsiyani uyda tojik tilida, ko‘chada va maktabda rus va tojik tilida amalga oshiriladi. Keling, uni endi o‘rganayotgan tili, o‘zbek tilida yozgan matni bilan tanishamiz:

Yomg‘ir

Bahor fasliga tez-tez yomgi‘r yog‘adi. Bugyn ham yomg‘i o‘xdi. Osmonni bulyt koplav, havo ozqrdi. Keyin esan berdan sharroz yomg‘r kuydi.

Statistik tahlil qiladigan bo‘lsak, matnda tojik tili ta’sirida qilingan xatolar: 1- fasliga (aslida faslida), 2- yomg‘i (aslida yomg‘ir), 3- o‘xdi (aslida yog‘di), 4-

⁷Қаранг: Аскарлов А. Ўзбек халқининг этногенези ва этник тарихи. – Тошкент: Университет, 2007, –Б. 34, 64, 164-183, 228, 262

⁸IsroilovaB. “Tohir Malik asarlari tilining sotsiolingvistik tadqiqi”. - Andijon, 2016-B-8.

berdan (aslida birdan) 5- ozqrdi (aslida o'zgardi) 6- esan (aslida esa) 6 tani tashkil qilmoqda. Rus tili ta'sirida qilingan xatolar: 1- Bugyn (aslida bugün), 2- bulyt (aslida bulut), 3- koplav (aslida ko'plab), 4- kuydi (aslida quydi) 4 tani tashkil qilmoqda.

Bu matnda ham tojik tilining ham rus tilining interferensiyasini ko'rish mumkin. Demak, bilingv kun davomida *tojik tilida 60 foiz , rus tilida 30 foiz* va endi *o'raganayotgan tili o'zbek tilida 10 foiz* muloqotda bo'ladi. Lekin o'zbek tilida gapirganda va yozganda bir qancha xatoliklarga yo'l qo'yadi. Bu esa, tildagi soflikka zarar berishi mumkin. U faqat o'zbek tilida emas, balki rus va tojik tillaridagi nutqi ham kamchiliklardan holi bo'lmasligi mumkin. Buning sababi esa, bilingvning tillar strukturasiidagi nuqsonlaridadir.

Yana bir misol, bilingvning o'zbek tilida daftar ustiga ism familiyasini yozishini ko'rsak:

ТЕТРАДЬ

для O'zbek tili

учени ka _____ класса _____

Soliyeva Boburjona

Bilamiz, rus tilida qarashlilik ma'nosini ifodalash uchun ayollar ismiga “*ы*” fonemasi, familiyasiga esa “*ой*” affiksi qo'yiladi. Misol: *Тетрадь по русскому языку ученицы Курбановой Фарангизы*

Erkaklar ism va familiyasiga esa, “*a*” unlisi qo'yiladi. Misol: *Тетрадь по русскому языку Солиева Бобуржона.*

O'zbek tilida bu holat ayollarda ham, erkaklarda ham qaratqich kelishigi bilan izohlanadi. Misol: *Qurbonova Farangizaning O'zbek tili daftari; Soliyev Boburjonning O'zbek tili daftari.*

Bu yerda bilingvning tafakkurida rus tili strukturasi. U shunchaki lotin yozuvida yozyapti, lekin fikrlashi rus tilida amalga oshgan. Bu ham interferensiyaning yuzaga chiqaruvchi faktorlari ham intralingvistikaga, ham ekstralingvistikaga misol bo'la oladi.

Xullas, yuqoridagi aspektlardan ko'rdikki, interfernasiyani yuzaga chiqishida intralingvistik va ekstralingvistik faktorlar birdek xizmat qiladi. Sotsial aloqada

qo‘llaniladigan til bilingv nutqida interferensiyaga uchrasa, fonetik, morfologik va sintaktik jihatdan gapga ta’sir o‘tkazadi. Shuning uchun ikki tillilikda inson eng birinchi ikkala tilning grammatikasidan yaxshiroq xabardor bo‘lishi muhim. O‘shandagina u tafakkurida ham, nutqida ham interferensiyaga uchramasdan suhbatlasha oladi va matn yarata oladi.

Xulosa va takliflar. Interferensiyani vujudga keltiruvchi intralingvistik va ekstralingvistik faktorlar tahlillarda quyidagilar ma’lum bo‘ldi:

- til o‘z o‘zidan o‘zgarib qolmaydi va yo‘qolmaydi;
- tildagi interferensiv o‘zgarishlarga nutq egasining tafakkuri va tajribasi omil bo‘ladi;
- adresat va adresant o‘rtasidagi kontanktda ham ikki tillilikdan foydalanganda interferensiya hodisasi yuzaga kelishi mumkin;
- bilingv ikki til strukturasi ham o‘rganishi lozim;
- bunda faqat yozma matnlar emas, balki ko‘proq diskurs qo‘l keladi; Chunki til o‘rganuvchi qancha ko‘p muloqotda bo‘lsa, undagi yangi leksika shuncha ko‘p sayqalashadi.

Agar yuqoridagi xulosalarga amal qilinsa, nutqda uchraydigan aksent va xatoliklar biroz kamayishi mumkin. Biroq olimlar interferensiya batamom yo‘qolishi mumkinligini inkor etishadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Бодуэн де Куртенэ, И.А. Фонология //И.А. Бодуэн де Куртенэ // Избранные труды по общему языкознанию. – М.: Изд-во АН СССР, 1963. – Т.1. – С. 253-361.
2. Вайнрайх У. Одноязычие и многоязычие // “Новое в лингвистике” / Под ред. В.Ю. Розенцвейга. // Вып. 6. М.: Изд. Прогресс, 1972. -С. 25-60.
3. В.В.Алимов. “Теория перевода”, Москва, 2005 . –С. 20.
4. Физическая энциклопедия. Том 3. - М-П. –Москва: Научное издательство, 1992.



5. Лингвистический энциклопедический словарь /Под ред. В.Н. Ярцевой – М.: Советская энциклопедия. 1990.
6. Кодирова К.С. Преодоление фонетической интерференции при обучении арабскому языку узбекской аудитории: Дис. ...канд. пед наук. -Т., 2008. –С. 11
7. Саломов Ф. Таржима назариясига кириш. -Т., 1990.
8. Tarjima nazariyasi: Oliy o‘quv yurtlari uchun o‘quv qo‘llanma /I.G‘ofurov, O.Mo‘minov, N.Qambarov. -Toshkent: Tafakkur-Bo‘stoni, 2012. 191-195-betlar.
9. Психологический Энциклопедический словарь. –Москва, 1960.
10. Ямщикова О.А. Психологические особенности и типы фонетической интерференции при обучении второму иностранному языку: автореферат дис. ... кандидата психологических наук: 19.00.07 / Ангарский гос. технол. ин-т. - Иркутск, 2000. - 18 с.
11. <https://uz.wikipedia>.